

ANDRZEJ KANSY

Tradycja i współczesność Towarzystwa Naukowego Płockiego

Towarzystwo Naukowe Płockie jest najstarszym z istniejących towarzystw naukowych w Polsce. Znajduje się ono w grupie towarzystw ogólnych o charakterze regionalnym¹.

Utworzenie Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej było wynikiem oddziaływania postępowych idei oświecenia, czemu sprzyjała istniejąca w Królestwie Polskim autonomia. Bezpośrednim impulsem do założenia towarzystwa była inicjatywa rozwoju nauki i oświaty w ośrodkach prowincjonalnych promowana przez Stanisława Kostkę Potockiego. W Płocku atmosfera dla ruchu naukowego była bardzo korzystna z uwagi na dążenie do społecznej emancypacji oraz awansu grupy świeckich nauczycieli szkół średnich².

Pierwsze posiedzenie organizacji odbyło się 3 czerwca 1820 r. Uchwalono wówczas statut, w którym sprecyzowano główny cel działania. Obejmował on m.in. gromadzenie materiałów na temat województwa płockiego oraz działania na rzecz polepszenia bytu mieszkańców³. Podczas zebrania na prezesa Towarzystwa wybrano biskupa płockiego Adama Prażmowskiego, członka Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a na sekretarza Kajetana Morykoniego, rektora Szkoły Wojewódzkiej Płockiej⁴. W posiedzeniu założycielskim wzięli także udział nauczyciele Szkoły Wojewódzkiej Płockiej, komisarz wojewódzkiego wydziału oświecenia Józef Brzozowski oraz ziemianin płk Stanisław

¹ W. Koński, Hasło: *Towarzystwo Naukowe Płockie*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, pod red. B. Sordylowej, t. 1, Warszawa 2004, s. 117.

² Z. Kruszewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego*, Warszawa 2011, s. 99.

³ *Towarzystwo Naukowe Płockie przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1820, s. 5–13.

⁴ W. Rolbiecki, *Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej 1820–1830*, Wrocław 1969, s. 92.

Po ponad siedemdziesięciu latach dostrzeżono potencjał składający się na trwały dorobek nieistniejącej już organizacji. Impulsem do jej odrodzenia był artykuł Stefana Gorskiego pt. *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830*, w którym przypomniał autor płockie tradycje społecznego ruchu naukowego oraz wysunął pomysł wznowienia działalności TNP¹¹. Sprzyjały temu swobody uzyskane w wyniku rewolucji 1905 r.¹² W 1906 r. grupa płockiej inteligencji: dr Aleksander Maciesza, Adam Grabowski, ks. Tomasz Kowalewski, dr Aleksander Zaleski opracowała statut, który wkrótce został zatwierdzony przez gubernatora rosyjskiego, co umożliwiło zorganizowanie spotkania inicjującego w 1907 r. Na prezesa Towarzystwa wybrano wtedy A. Macieszę, lekarza okulistę, posła do Dumy Państwowej. Wiceprezesami zostali ks. prałat Antoni Julian Nowowiejski, późniejszy biskup płocki, oraz nauczyciel Stefan Rutki, a sekretarzem dziennikarz Adam Grabowski¹³. Statut odrodzonej organizacji wyznaczał kierunki działalności organizacji, m.in. krzewienie nauki i oświaty oraz gromadzenie danych naukowych dotyczących guberni płockiej. Wśród najważniejszych zadań odrodzonej organizacji znalazło się rozwijanie badań regionalnych oraz utworzenie biblioteki¹⁴. W celu realizowania poszczególnych form działalności przewidziano powoływanie wydziałów¹⁵. Niebawem powołano wydziały: fizjograficzny, ekonomiczny, historyczny, biblioteczny oraz Koło Miłośników Płocka.

Jednym z najważniejszych działań reaktywowanego stowarzyszenia było przejęcie i zagospodarowanie biblioteki skępskiej – daru Gustawa Zielińskiego i jego syna Józefa¹⁶. Bogaty księgozbiór przeniesiono do piętnastowiecznej kamienicy przy Rynku Kanoniczym 8, którą zakupiono na siedzibę TNP, a bibliotecę nadano imię Zielińskich¹⁷. Utworzona w ten sposób baza badawcza sprzyjała rozwojowi badań naukowych. Ich wyniki często prezentowano podczas posiedzeń i odczytów¹⁸. Do najaktywniejszych działaczy tego okresu należy zaliczyć A. Macieszę, który prowadził wszechstronną działalność społeczną i naukową.

¹¹ S. Gorski, *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830*, „Przegląd Historyczny” 1906, t. 3, z. 2, s. 259–275.

¹² S. Kunikowski, *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX wieku*, Włocławek 1999, s. 33.

¹³ TNP, Akta TNP, sygn. 3, Protokół posiedzenia zarządu Towarzystwa Naukowego Płockiego z dnia 2 IV 1907 r.

¹⁴ TNP, Akta TNP, sygn. 3, Protokół zebrania organizacyjnego Towarzystwa Naukowego Płockiego z dnia 23 III 1907 r.

¹⁵ *Ustawa Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1906, s. 1–2.

¹⁶ A.J. Papierowski, *Organizacje i instytucje społeczne i polityczne w Płocku w latach 1905–1914. Studium monograficzne*, Płock 2010, s. 101–122.

¹⁷ Szerzej na ten temat: A.M. Stogowska, *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1994.

¹⁸ A.M. Stogowska, *Rola intelektualna...*, s. 108–111.

Był m.in. założycielem, wydawcą i redaktorem plockich czasopism regionalnych oraz jednym z teoretyków regionalizmu. Prowadził badania w zakresie historii, higieny, antropologii, napisał także historię fotografii polskiej¹⁹. Aktywnością wykazywał się także bp. Nowowiejski, autor dzieła *Płock. Monografia historyczna* (1930). Do przykładów aktywności Towarzystwa zaliczyć należy wydawanie *Rocznika Towarzystwa Naukowego w Płocku*, w którym zamieszczano artykuły o charakterze naukowym. Warto wymienić także zorganizowanie dużej wystawy ku czci Tadeusza Kościuszki w 1917 r.

Fot. 1 Siedziba TNP. Kamienica z poł. XV w.

Towarzystwo szybko wypracowało sobie ważną pozycję w mieście. Przed odwiedzającymi Płock dostojnikami chwalono się jego dorobkiem. Oprowadzano po zabytkowej siedzibie organizacji oraz pokazywano zgromadzone w niej cenne księgi. Wśród gości znaleźli się, m.in. nuncjusz apostolski Achilles Ratti (późniejszy papież Pius XI), Naczelnik Państwa marszałek Józef Piłsudski, Prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki²⁰.

Kolejny raz działalność Towarzystwa została zawieszona na czas okupacji hitlerowskiej. Okres ten boleśnie zaznaczył się w historii stowarzyszenia, zginęło

¹⁹ M. Chudzyński, *Dr Aleksander Maciesza: Zasłużony Prezes Towarzystwa Naukowego Plockiego w latach 1907–1945*, Płock 2000; A. Stogowska, *W służbie ludzi i Ojczyzny. Aleksander Maciesza (1875–1945)*, Płock 2013.

²⁰ TNP, dokumenty nieuporządkowane, Księga pamiątkowa Towarzystwa Naukowego Plockiego 1910–1995, k. 9, 15, 31.

bowiem wówczas 39 członków²¹. Nie ucierpiały natomiast bogate zbiory, gdyż okupanci planowali utworzenie na ich bazie ośrodka kultury niemieckiej²².

W 1945 r. wznowiono działalność TNP. A. Maciesza i Bolesław Jędrzejewski zajęli się uruchomieniem biblioteki i muzeum. Ten drugi został wkrótce wybrany na prezesa stowarzyszenia po śmierci Macieszy.

Fot. 2. Zbiory Muzeum Mazowsza Płockiego prowadzonego przez TNP

Poważną stratą w okresie powojennym było odebranie przez państwo ponad 10 tysięcy eksponatów zgromadzonych w muzeum prowadzonym przez Towarzystwo²³. Dużym ciosem było też bezpodstawne aresztowanie i skazanie na 15 lat więzienia prezesa B. Jędrzejewskiego – członka Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej – któremu zarzucono współpracę z okupantami²⁴. W tej sytuacji na prezesa wybrano adwokata Romana Lutyńskiego, związanego przed wojną z PSL „Wyzwolenie”. Jego zasługą było ustabilizowanie sytuacji

²¹ M. Kieffer-Kostanecka, *Towarzystwo Naukowe Płockie*, w: *Dziesięć wieków Płocka. Wybrane tematy*, wyd. 3 zmien. i rozszerz., Płock 1969, s. 108.

²² B. Jędrzejewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1907–1947*, „Notatki Płockie” 1970, nr 3 (57), s. 12.

²³ M. Sołtysiak, dz. cyt., s. 51.

²⁴ M.M. Grzybowski, *Bolesław Jędrzejewski (1896–1987)*, w: *Poczet prezesów odrodzonego Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2007, s. 18–19.

materialnej poprzez włączenie TNP w struktury finansowania Polskiej Akademii Nauk w 1952 r.²⁵ W wyniku zmian politycznych w Polsce w 1956 r. zaistniały warunki do rozwoju struktury Towarzystwa. Odbudowano wówczas sekcje istniejące przed wojną. Zdołano utworzyć sekcje: humanistyczną, ekonomiczną i przyrodniczą. Od 1956 r. działała związana z TNP Komisja Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka, prowadząca wszechstronne badania na temat historii miasta i Mazowsza. W ramach Komisji działały sekcje: rolno, architektoniczna, ikonograficzna oraz nauk społecznych²⁶.

W 1957 r. R. Lutyński zrezygnował z pełnionej funkcji ze względu na podeszły wiek. Kolejnym prezesem został adwokat Tadeusz Gierzyński, poseł na Sejm PRL związany z SD. Zajął się on dostosowaniem organizacji do nowych czasów, m.in. poprzez opracowanie nowego statutu²⁷. Nie zawierał on zmian w zakresie celów i działalności sekcji. Podobnie jak kolejne statuty²⁸. Towarzystwo w zależności od potrzeb mogło powoływać komisje i sekcje. Tuż przed śmiercią T. Gierzyńskiego PAN zaprzestała dotowania działalności TNP, udało się jednak uzyskać stałe finansowanie Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie, co zapewniło Towarzystwu trwałość działalności.

Po śmierci Gierzyńskiego w 1968 r. nowym prezesem został Jakub Chojnacki, rekomendowany przez PZPR, zastępca przewodniczącego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płocku. Dla nowego prezesa najważniejsze było włączenie działań TNP w nurt współczesnych wydarzeń. Udało mu się zaktywizować członków do wykonywania konkretnych prac na rzecz stowarzyszenia. Doprowadził też do rozwinięcia działalności wydawniczej. Wyrazem polityki ekspansji Towarzystwa było utworzenie oddziałów w Sierpcu i w Wyszogrodzie, a następnie w Łęczycy²⁹. W czasie prezesury J. Chojnackiego znacznie rozbudowano budynek Biblioteki im. Zielińskich. Dzięki temu zapewniono warunki do pracy naukowej dla naukowców i rzeszy regionalistów. Po ukończeniu 80 lat i po 34 latach kierowania Towarzystwem J. Chojnacki nie ubiegał się o wybór na następną kadencję.

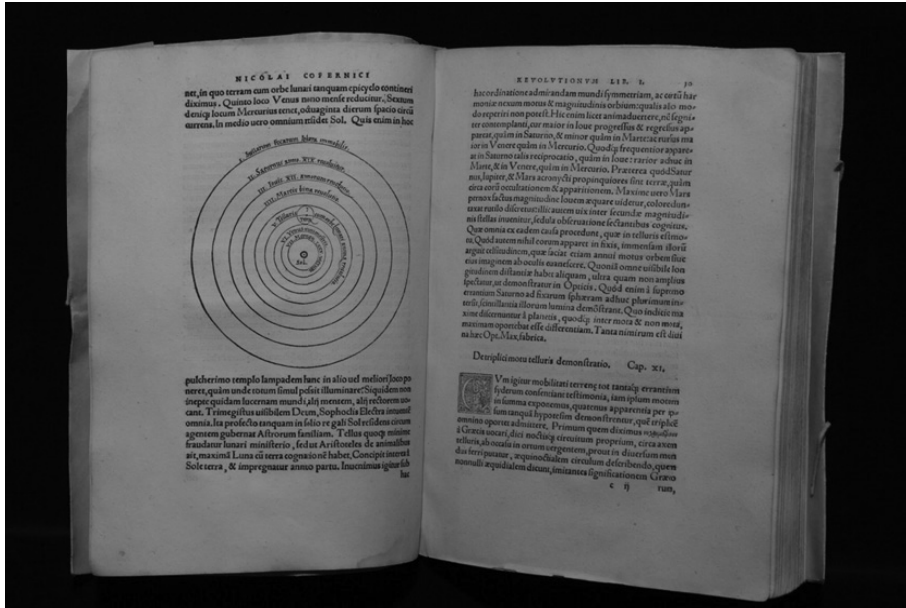
²⁵ TNP, Akta TNP, sygn. 431, Sprawozdania z działalności TNP 1908–1973, Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 1952, k. 102.

²⁶ TNP, Akta TNP, sygn. 431, Sprawozdania z działalności TNP 1908–1973, Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za lata 1963, k. 175.

²⁷ *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego* zatwierdzony przez Urząd Spraw Wewnętrznych w dniu 25 sierpnia 1961, Płock 1961.

²⁸ TNP, Akta TNP, sygn. 2, *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego, stowarzyszenia zarejestrowanego*, 1961; *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego w Płocku*, Płock 1968. *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1977; *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2004 (zatwierdzony w 2003 r.).

²⁹ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego w roku 1969*, Płock 1970, s. 33–35; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego w roku 1977*, Płock 1978, s. 77.

Fot. 3. Pierwsze wydanie „De revolutionibus orbium coelestium” M. Kopernika z 1543 r.

W 2002 r. wybrało na prezesa Zbigniewa Kruszewskiego, kanclerza, a następnie rektora Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku i senatora RP, a później posła RP³⁰. Nowy prezes stanął przed koniecznością unowocześnienia Towarzystwa oraz dostosowania go do nowego systemu politycznego i gospodarczego. Po transformacji ustrojowej TNP zostało pozbawione stałej dotacji na działalność prowadzonej Biblioteki im. Zielińskich. Odtąd środki na jej działalność uzyskiwano w trybie konkursowym, przede wszystkim z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Państwo zdawało się niezbyt zainteresowane funkcjonowaniem naukowej biblioteki poza Warszawą. W kolejnych odmowach stałego finansowania zwracano uwagę, że to organizator biblioteki powinien zapewnić środki na jej utrzymanie i rozwój. Działacze związani z Towarzystwem traktowali jednak Bibliotekę im. Zielińskich, w tym jej cenne zbiory³¹, jak dorobek narodu i jego własność, dlatego też uważali, że państwo powinno systemowo wspierać prowadzenie tej potrzebnej placówki. Niepewność finansowa nie zahamowała jednak działalności placówki. W 2002 r. zdołano na przykład zapoczątkować digitalizację zbiorów i ich udostępnianie w Internecie. W pierw-

³⁰ Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 2002, Płock 2003, s. 25–26.

³¹ Np. pierwsze wydanie *De revolutionibus orbium coelestium* Mikołaja Kopernika, jeden z sześciu egzemplarzy z erratą na świecie, czy jedyny w Polsce komplet 80 oryginalnych grafik Francisco Goi pt. *Kaprysy* z pierwszej edycji.

szym roku funkcjonowania (od X 2012 do X 2013) Płockiej Biblioteki Cyfrowej prowadzonej przez TNP skorzystało z niej ponad 100 tysięcy użytkowników. Jednocześnie Biblioteka im. Zielińskich udostępniała swoje zbiory w tradycyjny sposób.

Jednym z najważniejszych inicjatyw stowarzyszenia w całej jego historii było powołanie seminarium doktoranckiego w 1970 r., którego pierwszym kierownikiem był Antoni Rajkiewicz – profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Prowadził on przez 30 lat, bez pobierania wynagrodzenia, spotkania z doktorantami w siedzibie TNP³². Do 2013 r. 31 seminarzystów uzyskało stopień doktora, przyczyniając się do powiększenia potencjału rozwojowego Płocka i regionu.

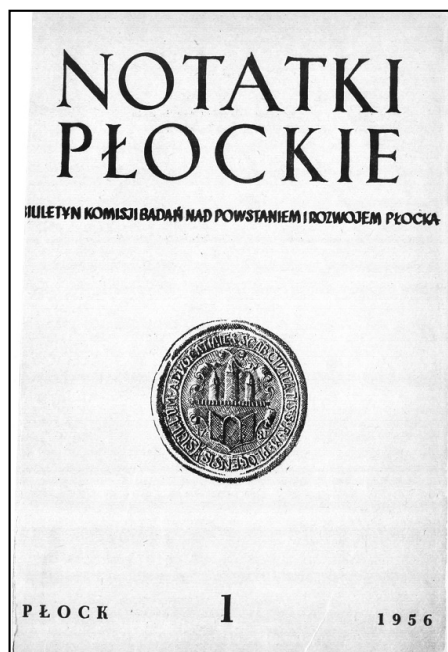
Na dorobek Towarzystwa składają się osiągnięcia poszczególnych sekcji. Do najbardziej aktywnych zaliczyć należy sekcję zastosowań matematyki, której działalność przypadła na lata 70. i początek lat 80. Kierował nią Andrzej Trybulec. Trwałym wkładem sekcji w rozwój nauki było opracowanie systemu sprawdzania poprawności dowodów matematycznych MIZAR. System ten był później rozwijany przez międzynarodowy zespół na Uniwersytecie w Białymstoku, Uniwersytecie Alberty w Kanadzie oraz Uniwersytecie Shinshu w Japonii³³. W tym samym okresie swoje sukcesy odnosiła sekcja socjologiczna. Największe osiągnięcia sekcji związane były z działalnością Ireny Nowakowej i ks. Janusza Mariańskiego³⁴. W 1971 r. zawiązano sekcję historyczną, której przewodniczył Marian Chudzyński. W jej pracach uczestniczyli ludzie nauki, zajmujący się dziejami Płocka i Mazowsza Płockiego, m.in.: ks. Michał Marian Grzybowski, ks. Wojciech Góralski, Janusz Szczepański, Anna Maria Stogowska, Grzegorz Gołębiowski, ks. Tadeusz Żebrowski. Członkowie sekcji zorganizowali wiele konferencji, sesji naukowych i odczytów. Byli też oni współautorami monografii Płocka, Sierpca i Gostynina. Jedną z najprężniej działających sekcji na początku drugiego tysiąclecia była sekcja pedagogiczna. Jej przewodniczącym został Józef Półturzycki. Do trwałego dorobku sekcji należy zaliczyć zintegrowanie środowiska nauczycielskiego Płocka oraz wydanie wielu pozycji książkowych.

Ważnym przykładem działalności naukowej Towarzystwa są jego wydawnictwa. Organizacja wydaje rocznie około 70 arkuszy wydawniczych. Do największych osiągnięć w dziejach TNP należy zaliczyć wydawanie kwartalnika „Notatki Płockie”. Początki pisma związane były z działaniami Komisji Badań

³² Archiwum historii mówionej, A. Rajkiewicz, nagranie audio-wideo w dniu 28 III 2011 r., rozmowę przeprowadził L. Franciszkiewicz.

³³ P. Rudnicki, *MIZAR*, „Notatki Płockie” 2000, nr 1 (182), s. 56–57.

³⁴ Przykładowe prace: I. Nowakowa, *Robotnicy w uprzemysławiającym się mieście: przemiany społeczne i kulturalne*, Warszawa 1973; *Płock. Społeczeństwo miejskie w procesie uprzemysławiania*, pod red. I. Nowakowej, Warszawa 1981; J. Mariański, *Postawy moralno-społeczne młodzieży płockiej*, Płock 1984.

Fot. 4. Okładka pierwszego numeru czasopisma „Notatki Płockie”

nad Powstaniem i Rozwojem Płocka. Wraz z postępem jej prac zmierzających do przebadania przeszłości miasta powstawało coraz więcej artykułów zawierających wyniki badań. Niezależnie od tego istniała potrzeba utworzenia czasopisma regionalnego, na co zwrócił uwagę Kazimierz Askanas³⁵. Jego zdaniem, utworzenie czasopisma było potrzebne z uwagi na skoncentrowanie polskiej nauki w kilku ośrodkach uniwersyteckich przy jednoczesnym naukowym zaniedbaniu prowincji. W związku z tym zapoczątkowano wydawanie biuletynu informacyjnego Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka pod nazwą „Notatki Płockie”, którego pierwszy numer ukazał się w 1956 r. Pierwszymi redaktorami czasopisma byli: K. Askanas, F. Dorobek, T. Gierzyński, Cz. Gutry, K. Mierzejewska i J. Wańkiewicz. Wydanie pierwszego numeru „Notatek Płockich” odbiło się echem w prasie krajowej. Na przykład Paweł Jasienica podkreślił współdziałanie środowisk partyjnych, władz miasta i miejscowej inteligencji w sprawie gruntownego, naukowego poznania historii oraz współczesności Płocka oraz wydania pierwszego numeru „Notatek Płockich”³⁶. Stanisław Herbst uznał zainicjowanie wydawania „Notatek Płockich” za dowód odbudowywania czasopiśmiennictwa regionalnego oraz odnawiania życia naukowego w ośrodkach

³⁵ K. Askanas, *O potrzebie czasopism regionalnych*, „Notatki Płockie” 1956, nr 1, s. 3–4.

³⁶ P. Jasienica, *Dziwa Mazowieckie*, „Nowa Kultura” 1956, nr 34, s. 1, 5.

pozauniwersyteckich³⁷. Dzięki prowadzeniu badań nad regionem płockim i upowszechnianiu wyników tychże badań „Notatki Płockie” jako dzieło redaktorów, autorów i wydawców przyczyniły się do odegrania istotnej roli kulturotwórczej. Wielką też jest rola czasopisma wydawanego przez TNP w pobudzeniu przedstawicieli lokalnej elity intelektualnej do aktywności poznawczej. Na podkreślenie zasługuje, że czasopismo ukazuje się nieprzerwanie do chwili obecnej. Na jego łamach ukazało się ponad 3000 artykułów. Największe zasługi dla jego unowocześnienia oraz dla nadania mu charakteru naukowego miał redaktor naczelny Wiesław Koński³⁸.

Wśród najważniejszych pozycji zwartych, jakie opublikowano staraniem TNP należy wymienić trzy wydania *Dziejów Płocka* w tym dwa pod redakcją Aleksandra Gieysztora (1973; 1979; 2000, 2006), *Sztukę Płocką* K. Askanasa (1974, 1985, 1991), *Materiały do dziejów Ziemi Płockiej* Michała M. Grzybowskiego (1981–2000), *Mazowsze Płockie we wczesnym średniowieczu* Marii Miśkiewiczowej (1982), biografię Witolda Zglenickiego autorstwa Andrzeja Chodubskiego (1984, 2011), *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej* pod red. M. Chudzyńskiego (2003), *Regionalizm płocki w II Rzeczypospolitej* Damiana Kasprzyka (2008), *Ojczyzna i jej regiony* Jerzego Damrosza (2007), *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego* Zbigniewa Kruszewskiego (2011), *Dzieje prasy płockiej* W. Końskiego (2012), *W służbie ludzi i Ojczyzny. Aleksander Maciesza (1875–1945)* A.M. Stogowskiej (2013).

Oprócz przedsięwzięć naukowych i popularyzatorskich TNP podejmowało też liczne inicjatywy ze sfery kultury i sztuki, np. organizowało koncerty i wystawy. Ich tematyka związana była przede wszystkim z Płockiem i regionem płockim, jednakże nie pomijano zagadnień o wymiarze krajowym i europejskim.

Oprócz przedstawionych osiągnięć, na tożsamość Towarzystwa składa się dorobek naukowy i autorytet moralny jego członków honorowych. Do tego znakomitego grona należeli m.in. Władysław Broniewski, Józef Chałasiński, Marcin Kacprzak, Stefan Ignar, Tadeusz Kotarbiński, Aleksander Gieysztor, Marek Dietrich, Stefan Krzysztof Kuczyński, Jerzy Pniewski, Dionizy Smoleński. W 2013 r. byli nimi: Marian Chudzyński, Michał Kleiber, Andrzej Poppe, Antoni Rajkiewicz, Henryk Samsonowicz, Witold Stankiewicz, abp. Stanisław Wielgus. Ludzie ci w różny sposób i na miarę swoich możliwości wspierali Towarzystwo w jego działaniach, dostrzegając w nim potencjał składający się na jeden z filarów polskiej nauki.

Znaczenie Towarzystwa Naukowego Płockiego budowali jego członkowie, ale przede wszystkim jego kierownictwo. We wszystkich okresach byli to ludzie

³⁷ S. Herbst, *Regionalne badania historyczne w przeszłości i w Polsce Ludowej*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, nr 4–5, s. 467.

³⁸ Szerzej na ten temat: A. Kansy, *Na marginesie swobody. „Notatki Płockie” (1956–2011) – historia i polityka*, Warszawa 2012.

o szerokim horyzoncie myślenia, umiejący nakłonić do współdziałania różne grupy, charakteryzujący się ponadprzeciętnymi zdolnościami organizacyjnymi. Ich codzienna troska o los organizacji zdecydowała o jej prawie dwustuletniej tradycji.

Źródła i literatura (wybór)

- Askanas K., *O potrzebie czasopism regionalnych*, „Notatki Płockie” 1956, nr 1.
- Chudzyński M., *Dr Aleksander Maciesza: Zasłużony Prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1907–1945*, Płock 2000.
- Gorski S., *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830*, „Przegląd Historyczny” 1906., t. 3, z. 2.
- Grzybowski M.M., *Bolesław Jędrzejewski (1896–1987)*, w: *Poczet prezesów odrodzonego Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2007.
- H. Rutska, *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830 – 1907–1928*, Płock 1929.
- Herbst S., *Regionalne badania historyczne w przeszłości i w Polsce Ludowej*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, nr 4–5.
- Jasienica P., *Dziwa Mazowieckie*, „Nowa Kultura” 1956, nr 34.
- Jędrzejewski B., *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1907–1947*, „Notatki Płockie” 1970, nr 3 (57).
- Kansy A., *Na marginesie swobody. „Notatki Płockie” (1956–2011) – historia i polityka*, Warszawa 2012.
- Kieffer-Kostanecka M., *Towarzystwo Naukowe Płockie*, w: *Dziesięć wieków Płocka. Wybrane tematy*, wyd. 3 zmien. i rozszerz., Płock 1969.
- Koński W., *Hasło: Towarzystwo Naukowe Płockie*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, pod red. B. Sordylovej, t. 1, Warszawa 2004.
- Kruszewski Z., Stefański J., *Mała encyklopedia Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2011.
- Kruszewski Z., *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego*, Warszawa 2011.
- Kunikowski S., *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX wieku*, Włocławek 1999.
- Papierowski A.J., *Organizacje i instytucje społeczne i polityczne w Płocku w latach 1905–1914. Studium monograficzne*, Płock 2010.
- Poczet prezesów odrodzonego Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2007.
- Prospekt działań Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1821. *Sprawa Przed Publicznością Na Popisie Rocznym Szkoły Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1822/1823.
- Rolbiecki W., *Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej 1820–1830*, Wrocław 1969.
- Rudnicki P., *MIZAR*, „Notatki Płockie” 2000, nr 1.
- Sołtysiak M., *Funkcje społeczne Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1985.
- Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego w Płocku*, Płock 1968.

- Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1961.
Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego, Płock 1977.
Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego, Płock 2004.
Stogowska A.M., *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1994.
Stogowska A.M., *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820–1830, 1907–1939*, Płock 1998.
Stogowska A.M., *W służbie ludzi i Ojczyzny. Aleksander Maciesza (1875–1945)*, Płock 2013.
TNP, Akta TNP, sygn. 3, 431.
TNP, dokumenty nieuporządkowane, Księga pamiątkowa Towarzystwa Naukowego Płockiego 1910–1995.
Towarzystwo Naukowe Płockie przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej, Płock 1820.
Ustawa Towarzystwa Naukowego Płockiego, Płock 1906.

Dembowski⁵. Opiekunami nowo powstałego Towarzystwa zostali: minister Stanisław Kostka Potocki – przewodniczący Komisji Wyznań i Oświecenia Publicznego, jego następca Stanisław Grabowski, Stanisław Staszic – radca stanu, prezes Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, Julian Ursyn Niemcewicz – sekretarz senatu Królestwa Polskiego, Bogumił Linde – dyrektor Biblioteki Publicznej oraz Wojciech Szweykowski – rektor Uniwersytetu Warszawskiego⁶.

Wprawdzie statut TNP nie przewidywał żadnych struktur organizujących pracę członków, jednakże w ich aktywności zauważyć można wyodrębnienie się dwóch nurtów: pierwszy związany był z badaniami nad województwem płockim, drugi zaś z pozostałymi tematami naukowymi oraz twórczością literacką⁷. Osiągnięcia stowarzyszenia w początkowym okresie były imponujące. Utworzono wówczas bibliotekę, niezbędną do prowadzenia badań regionalnych, oraz jedno z pierwszych w Królestwie Polskim muzeum, gdzie zaczęto gromadzić eksponaty o znaczeniu historycznym⁸. Szczególną aktywność w organizowaniu obu instytucji wykazał K. Morykoni. Jak podaje Z. Kruszewski, „Towarzystwo Naukowe Płockie skupiało w swoim gronie najbardziej aktywnych członków, przez których oddziaływało na całe środowisko”⁹. Do wyróżniających się członków należeli też prokurator Hipolit Wincenty Gawarecki, autor licznych opisów miast województwa płockiego, a także pisarz Augustyn Źdźarski, wydawca pierwszego płockiego czasopisma pt. „Dziedzilija”¹⁰. Ważną inicjatywą okazało się podjęcie badań archeologicznych z inicjatywy biskupa A. Prażmowskiego. Ich wynikiem było odnalezienie szczątków Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego. Jednakże największą zasługą korporacji stało się pobudzenie społeczeństwa do naukowych badań regionalnych na prowincji oraz podtrzymywanie kultu narodowego w sytuacji faktycznego nieistnienia polskiej państwowości.

W 1830 r. Towarzystwo zakończyło działalność, na co złożyły się przede wszystkim represje po nieudanym powstaniu listopadowym i śmierć Morykonia. Nie mniej ważną przyczyną był też zanik aktywności działaczy.

⁵ A.M. Stogowska, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820–1830, 1907–1939*, Płock 1998, s. 39.

⁶ AGAD, zespół Archiwum Publiczne Potockich, nr 271, s. 535, podają za: E. Potkowski, *165 lat Towarzystwa Naukowego Płockiego (3 czerwca 1820–1985), Pamiątka z pierwszego posiedzenia Towarzystwa Naukowego w Płocku (3 czerwca 1820)*, s. 2–3, Warszawa 1985; *Prospekt działań Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1821, s. 11.

⁷ *Sprawa Przed Publicznością Na Popisie Rocznym Szkoły Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1822/1823, s. 33–36.

⁸ M. Sołtysiak, *Funkcje społeczne Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1985, s. 79.

⁹ Z. Kruszewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie...*, s. 126.

¹⁰ W. Koński, *Dwa wieki prasy płockiej*, t. 1, 1810–1945, Płock 2012, s. 16–17.

ANDRZEJ KANSY

Tradycja i współczesność Towarzystwa Naukowego Płockiego

Towarzystwo Naukowe Płockie jest najstarszym z istniejących towarzystw naukowych w Polsce. Znajduje się ono w grupie towarzystw ogólnych o charakterze regionalnym¹.

Utworzenie Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej było wynikiem oddziaływania postępowych idei oświecenia, czemu sprzyjała istniejąca w Królestwie Polskim autonomia. Bezpośrednim impulsem do założenia towarzystwa była inicjatywa rozwoju nauki i oświaty w ośrodkach prowincjonalnych promowana przez Stanisława Kostkę Potockiego. W Płocku atmosfera dla ruchu naukowego była bardzo korzystna z uwagi na dążenie do społecznej emancypacji oraz awansu grupy świeckich nauczycieli szkół średnich².

Pierwsze posiedzenie organizacji odbyło się 3 czerwca 1820 r. Uchwalono wówczas statut, w którym sprecyzowano główny cel działania. Obejmował on m.in. gromadzenie materiałów na temat województwa płockiego oraz działania na rzecz polepszenia bytu mieszkańców³. Podczas zebrania na prezesa Towarzystwa wybrano biskupa płockiego Adama Prażmowskiego, członka Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a na sekretarza Kajetana Morykoniego, rektora Szkoły Wojewódzkiej Płockiej⁴. W posiedzeniu założycielskim wzięli także udział nauczyciele Szkoły Wojewódzkiej Płockiej, komisarz wojewódzkiego wydziału oświecenia Józef Brzozowski oraz ziemianin płk Stanisław

¹ W. Koński, Hasło: *Towarzystwo Naukowe Płockie*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, pod red. B. Sordylowej, t. 1, Warszawa 2004, s. 117.

² Z. Kruszewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego*, Warszawa 2011, s. 99.

³ *Towarzystwo Naukowe Płockie przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1820, s. 5–13.

⁴ W. Rolbiecki, *Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej 1820–1830*, Wrocław 1969, s. 92.

Po ponad siedemdziesięciu latach dostrzeżono potencjał składający się na trwały dorobek nieistniejącej już organizacji. Impulsem do jej odrodzenia był artykuł Stefana Gorskiego pt. *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830*, w którym przypomniał autor płockie tradycje społecznego ruchu naukowego oraz wysunął pomysł wznowienia działalności TNP¹¹. Sprzyjały temu swobody uzyskane w wyniku rewolucji 1905 r.¹² W 1906 r. grupa płockiej inteligencji: dr Aleksander Maciesza, Adam Grabowski, ks. Tomasz Kowalewski, dr Aleksander Zaleski opracowała statut, który wkrótce został zatwierdzony przez gubernatora rosyjskiego, co umożliwiło zorganizowanie spotkania inicjującego w 1907 r. Na prezesa Towarzystwa wybrano wtedy A. Macieszę, lekarza okulistę, posła do Dumy Państwowej. Wiceprezesami zostali ks. prałat Antoni Julian Nowowiejski, późniejszy biskup płocki, oraz nauczyciel Stefan Rutki, a sekretarzem dziennikarz Adam Grabowski¹³. Statut odrodzonej organizacji wyznaczał kierunki działalności organizacji, m.in. krzewienie nauki i oświaty oraz gromadzenie danych naukowych dotyczących guberni płockiej. Wśród najważniejszych zadań odrodzonej organizacji znalazło się rozwijanie badań regionalnych oraz utworzenie biblioteki¹⁴. W celu realizowania poszczególnych form działalności przewidziano powoływanie wydziałów¹⁵. Niebawem powołano wydziały: fizjograficzny, ekonomiczny, historyczny, biblioteczny oraz Koło Miłośników Płocka.

Jednym z najważniejszych działań reaktywowanego stowarzyszenia było przejęcie i zagospodarowanie biblioteki skępskiej – daru Gustawa Zielińskiego i jego syna Józefa¹⁶. Bogaty księgozbiór przeniesiono do piętnastowiecznej kamienicy przy Rynku Kanoniczym 8, którą zakupiono na siedzibę TNP, a bibliotecę nadano imię Zielińskich¹⁷. Utworzona w ten sposób baza badawcza sprzyjała rozwojowi badań naukowych. Ich wyniki często prezentowano podczas posiedzeń i odczytów¹⁸. Do najaktywniejszych działaczy tego okresu należy zaliczyć A. Macieszę, który prowadził wszechstronną działalność społeczną i naukową.

¹¹ S. Gorski, *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830*, „Przegląd Historyczny” 1906, t. 3, z. 2, s. 259–275.

¹² S. Kunikowski, *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX wieku*, Włocławek 1999, s. 33.

¹³ TNP, Akta TNP, sygn. 3, Protokół posiedzenia zarządu Towarzystwa Naukowego Płockiego z dnia 2 IV 1907 r.

¹⁴ TNP, Akta TNP, sygn. 3, Protokół zebrania organizacyjnego Towarzystwa Naukowego Płockiego z dnia 23 III 1907 r.

¹⁵ *Ustawa Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1906, s. 1–2.

¹⁶ A.J. Papierowski, *Organizacje i instytucje społeczne i polityczne w Płocku w latach 1905–1914. Studium monograficzne*, Płock 2010, s. 101–122.

¹⁷ Szerzej na ten temat: A.M. Stogowska, *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1994.

¹⁸ A.M. Stogowska, *Rola intelektualna...*, s. 108–111.

Był m.in. założycielem, wydawcą i redaktorem plockich czasopism regionalnych oraz jednym z teoretyków regionalizmu. Prowadził badania w zakresie historii, higieny, antropologii, napisał także historię fotografii polskiej¹⁹. Aktywnością wykazywał się także bp. Nowowiejski, autor dzieła *Płock. Monografia historyczna* (1930). Do przykładów aktywności Towarzystwa zaliczyć należy wydawanie *Rocznika Towarzystwa Naukowego w Płocku*, w którym zamieszczano artykuły o charakterze naukowym. Warto wymienić także zorganizowanie dużej wystawy ku czci Tadeusza Kościuszki w 1917 r.

Fot. 1 Siedziba TNP. Kamienica z poł. XV w.

Towarzystwo szybko wypracowało sobie ważną pozycję w mieście. Przed odwiedzającymi Płock dostojnikami chwalono się jego dorobkiem. Oprowadzano po zabytkowej siedzibie organizacji oraz pokazywano zgromadzone w niej cenne księgi. Wśród gości znaleźli się, m.in. nuncjusz apostolski Achilles Ratti (późniejszy papież Pius XI), Naczelnik Państwa marszałek Józef Piłsudski, Prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki²⁰.

Kolejny raz działalność Towarzystwa została zawieszona na czas okupacji hitlerowskiej. Okres ten boleśnie zaznaczył się w historii stowarzyszenia, zginęło

¹⁹ M. Chudzyński, *Dr Aleksander Maciesza: Zasłużony Prezes Towarzystwa Naukowego Plockiego w latach 1907–1945*, Płock 2000; A. Stogowska, *W służbie ludzi i Ojczyzny. Aleksander Maciesza (1875–1945)*, Płock 2013.

²⁰ TNP, dokumenty nieuporządkowane, Księga pamiątkowa Towarzystwa Naukowego Plockiego 1910–1995, k. 9, 15, 31.

bowiem wówczas 39 członków²¹. Nie ucierpiały natomiast bogate zbiory, gdyż okupanci planowali utworzenie na ich bazie ośrodka kultury niemieckiej²².

W 1945 r. wznowiono działalność TNP. A. Maciesza i Bolesław Jędrzejewski zajęli się uruchomieniem biblioteki i muzeum. Ten drugi został wkrótce wybrany na prezesa stowarzyszenia po śmierci Macieszy.

Fot. 2. Zbiory Muzeum Mazowsza Płockiego prowadzonego przez TNP

Poważną stratą w okresie powojennym było odebranie przez państwo ponad 10 tysięcy eksponatów zgromadzonych w muzeum prowadzonym przez Towarzystwo²³. Dużym ciosem było też bezpodstawne aresztowanie i skazanie na 15 lat więzienia prezesa B. Jędrzejewskiego – członka Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej – któremu zarzucono współpracę z okupantami²⁴. W tej sytuacji na prezesa wybrano adwokata Romana Lutyńskiego, związanego przed wojną z PSL „Wyzwolenie”. Jego zasługą było ustabilizowanie sytuacji

²¹ M. Kieffer-Kostanecka, *Towarzystwo Naukowe Płockie*, w: *Dziesięć wieków Płocka. Wybrane tematy*, wyd. 3 zmien. i rozszerz., Płock 1969, s. 108.

²² B. Jędrzejewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1907–1947*, „Notatki Płockie” 1970, nr 3 (57), s. 12.

²³ M. Sołtysiak, dz. cyt., s. 51.

²⁴ M.M. Grzybowski, *Bolesław Jędrzejewski (1896–1987)*, w: *Poczet prezesów odrodzonego Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2007, s. 18–19.

materialnej poprzez włączenie TNP w struktury finansowania Polskiej Akademii Nauk w 1952 r.²⁵ W wyniku zmian politycznych w Polsce w 1956 r. zaistniały warunki do rozwoju struktury Towarzystwa. Odbudowano wówczas sekcje istniejące przed wojną. Zdołano utworzyć sekcje: humanistyczną, ekonomiczną i przyrodniczą. Od 1956 r. działała związana z TNP Komisja Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka, prowadząca wszechstronne badania na temat historii miasta i Mazowsza. W ramach Komisji działały sekcje: rolno, architektoniczna, ikonograficzna oraz nauk społecznych²⁶.

W 1957 r. R. Lutyński zrezygnował z pełnionej funkcji ze względu na podeszły wiek. Kolejnym prezesem został adwokat Tadeusz Gierzyński, poseł na Sejm PRL związany z SD. Zajął się on dostosowaniem organizacji do nowych czasów, m.in. poprzez opracowanie nowego statutu²⁷. Nie zawierał on zmian w zakresie celów i działalności sekcji. Podobnie jak kolejne statuty²⁸. Towarzystwo w zależności od potrzeb mogło powoływać komisje i sekcje. Tuż przed śmiercią T. Gierzyńskiego PAN zaprzestała dotowania działalności TNP, udało się jednak uzyskać stałe finansowanie Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie, co zapewniło Towarzystwu trwałość działalności.

Po śmierci Gierzyńskiego w 1968 r. nowym prezesem został Jakub Chojnacki, rekomendowany przez PZPR, zastępca przewodniczącego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płocku. Dla nowego prezesa najważniejsze było włączenie działań TNP w nurt współczesnych wydarzeń. Udało mu się zaktywizować członków do wykonywania konkretnych prac na rzecz stowarzyszenia. Doprowadził też do rozwinięcia działalności wydawniczej. Wyrazem polityki ekspansji Towarzystwa było utworzenie oddziałów w Sierpcu i w Wyszogrodzie, a następnie w Łęczycy²⁹. W czasie prezesury J. Chojnackiego znacznie rozbudowano budynek Biblioteki im. Zielińskich. Dzięki temu zapewniono warunki do pracy naukowej dla naukowców i rzeszy regionalistów. Po ukończeniu 80 lat i po 34 latach kierowania Towarzystwem J. Chojnacki nie ubiegał się o wybór na następną kadencję.

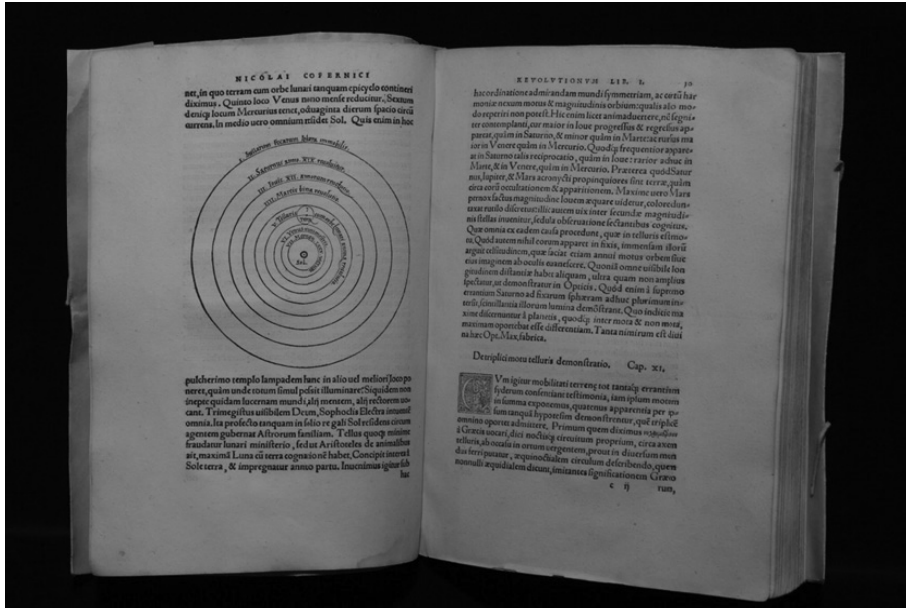
²⁵ TNP, Akta TNP, sygn. 431, Sprawozdania z działalności TNP 1908–1973, Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 1952, k. 102.

²⁶ TNP, Akta TNP, sygn. 431, Sprawozdania z działalności TNP 1908–1973, Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za lata 1963, k. 175.

²⁷ *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego* zatwierdzony przez Urząd Spraw Wewnętrznych w dniu 25 sierpnia 1961, Płock 1961.

²⁸ TNP, Akta TNP, sygn. 2, *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego, stowarzyszenia zarejestrowanego*, 1961; *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego w Płocku*, Płock 1968. *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1977; *Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2004 (zatwierdzony w 2003 r.).

²⁹ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego w roku 1969*, Płock 1970, s. 33–35; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego w roku 1977*, Płock 1978, s. 77.

Fot. 3. Pierwsze wydanie „De revolutionibus orbium coelestium” M. Kopernika z 1543 r.

W 2002 r. wybrało na prezesa Zbigniewa Kruszewskiego, kanclerza, a następnie rektora Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku i senatora RP, a później posła RP³⁰. Nowy prezes stanął przed koniecznością unowocześnienia Towarzystwa oraz dostosowania go do nowego systemu politycznego i gospodarczego. Po transformacji ustrojowej TNP zostało pozbawione stałej dotacji na działalność prowadzonej Biblioteki im. Zielińskich. Odtąd środki na jej działalność uzyskiwano w trybie konkursowym, przede wszystkim z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Państwo zdawało się niezbyt zainteresowane funkcjonowaniem naukowej biblioteki poza Warszawą. W kolejnych odmowach stałego finansowania zwracano uwagę, że to organizator biblioteki powinien zapewnić środki na jej utrzymanie i rozwój. Działacze związani z Towarzystwem traktowali jednak Bibliotekę im. Zielińskich, w tym jej cenne zbiory³¹, jak dorobek narodu i jego własność, dlatego też uważali, że państwo powinno systemowo wspierać prowadzenie tej potrzebnej placówki. Niepewność finansowa nie zahamowała jednak działalności placówki. W 2002 r. zdołano na przykład zapoczątkować digitalizację zbiorów i ich udostępnianie w Internecie. W pierw-

³⁰ Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 2002, Płock 2003, s. 25–26.

³¹ Np. pierwsze wydanie *De revolutionibus orbium coelestium* Mikołaja Kopernika, jeden z sześciu egzemplarzy z erratą na świecie, czy jedyny w Polsce komplet 80 oryginalnych grafik Francisco Goi pt. *Kaprysy* z pierwszej edycji.

szym roku funkcjonowania (od X 2012 do X 2013) Płockiej Biblioteki Cyfrowej prowadzonej przez TNP skorzystało z niej ponad 100 tysięcy użytkowników. Jednocześnie Biblioteka im. Zielińskich udostępniała swoje zbiory w tradycyjny sposób.

Jednym z najważniejszych inicjatyw stowarzyszenia w całej jego historii było powołanie seminarium doktoranckiego w 1970 r., którego pierwszym kierownikiem był Antoni Rajkiewicz – profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Prowadził on przez 30 lat, bez pobierania wynagrodzenia, spotkania z doktorantami w siedzibie TNP³². Do 2013 r. 31 seminarzystów uzyskało stopień doktora, przyczyniając się do powiększenia potencjału rozwojowego Płocka i regionu.

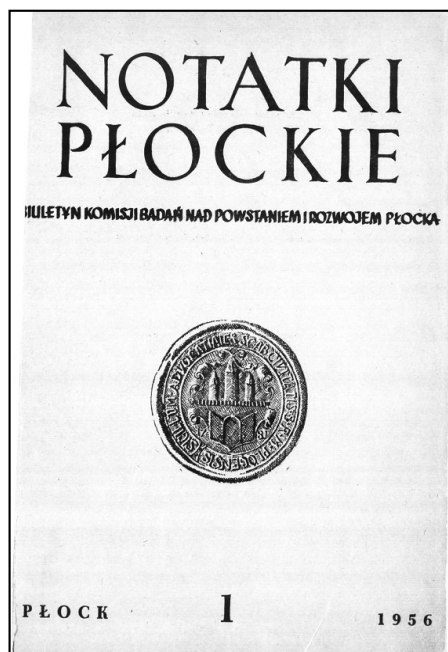
Na dorobek Towarzystwa składają się osiągnięcia poszczególnych sekcji. Do najbardziej aktywnych zaliczyć należy sekcję zastosowań matematyki, której działalność przypadła na lata 70. i początek lat 80. Kierował nią Andrzej Trybulec. Trwałym wkładem sekcji w rozwój nauki było opracowanie systemu sprawdzania poprawności dowodów matematycznych MIZAR. System ten był później rozwijany przez międzynarodowy zespół na Uniwersytecie w Białymstoku, Uniwersytecie Alberty w Kanadzie oraz Uniwersytecie Shinshu w Japonii³³. W tym samym okresie swoje sukcesy odnosiła sekcja socjologiczna. Największe osiągnięcia sekcji związane były z działalnością Ireny Nowakowej i ks. Janusza Mariańskiego³⁴. W 1971 r. zawiązano sekcję historyczną, której przewodniczył Marian Chudzyński. W jej pracach uczestniczyli ludzie nauki, zajmujący się dziejami Płocka i Mazowsza Płockiego, m.in.: ks. Michał Marian Grzybowski, ks. Wojciech Góralski, Janusz Szczepański, Anna Maria Stogowska, Grzegorz Gołębiowski, ks. Tadeusz Żebrowski. Członkowie sekcji zorganizowali wiele konferencji, sesji naukowych i odczytów. Byli też oni współautorami monografii Płocka, Sierpca i Gostynina. Jedną z najprężniej działających sekcji na początku drugiego tysiąclecia była sekcja pedagogiczna. Jej przewodniczącym został Józef Półturzycki. Do trwałego dorobku sekcji należy zaliczyć zintegrowanie środowiska nauczycielskiego Płocka oraz wydanie wielu pozycji książkowych.

Ważnym przykładem działalności naukowej Towarzystwa są jego wydawnictwa. Organizacja wydaje rocznie około 70 arkuszy wydawniczych. Do największych osiągnięć w dziejach TNP należy zaliczyć wydawanie kwartalnika „Notatki Płockie”. Początki pisma związane były z działaniami Komisji Badań

³² Archiwum historii mówionej, A. Rajkiewicz, nagranie audio-wideo w dniu 28 III 2011 r., rozmowę przeprowadził L. Franciszkiewicz.

³³ P. Rudnicki, *MIZAR*, „Notatki Płockie” 2000, nr 1 (182), s. 56–57.

³⁴ Przykładowe prace: I. Nowakowa, *Robotnicy w uprzemysławiającym się mieście: przemiany społeczne i kulturalne*, Warszawa 1973; *Płock. Społeczeństwo miejskie w procesie uprzemysławiania*, pod red. I. Nowakowej, Warszawa 1981; J. Mariański, *Postawy moralno-społeczne młodzieży płockiej*, Płock 1984.

Fot. 4. Okładka pierwszego numeru czasopisma „Notatki Płockie”

nad Powstaniem i Rozwojem Płocka. Wraz z postępem jej prac zmierzających do przebadania przeszłości miasta powstawało coraz więcej artykułów zawierających wyniki badań. Niezależnie od tego istniała potrzeba utworzenia czasopisma regionalnego, na co zwrócił uwagę Kazimierz Askanas³⁵. Jego zdaniem, utworzenie czasopisma było potrzebne z uwagi na skoncentrowanie polskiej nauki w kilku ośrodkach uniwersyteckich przy jednoczesnym naukowym zaniedbaniu prowincji. W związku z tym zapoczątkowano wydawanie biuletynu informacyjnego Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka pod nazwą „Notatki Płockie”, którego pierwszy numer ukazał się w 1956 r. Pierwszymi redaktorami czasopisma byli: K. Askanas, F. Dorobek, T. Gierzyński, Cz. Gutry, K. Mierzejewska i J. Wańkiewicz. Wydanie pierwszego numeru „Notatek Płockich” odbiło się echem w prasie krajowej. Na przykład Paweł Jasienica podkreślił współdziałanie środowisk partyjnych, władz miasta i miejscowej inteligencji w sprawie gruntownego, naukowego poznania historii oraz współczesności Płocka oraz wydania pierwszego numeru „Notatek Płockich”³⁶. Stanisław Herbst uznał zainicjowanie wydawania „Notatek Płockich” za dowód odbudowywania czasopiśmiennictwa regionalnego oraz odnawiania życia naukowego w ośrodkach

³⁵ K. Askanas, *O potrzebie czasopism regionalnych*, „Notatki Płockie” 1956, nr 1, s. 3–4.

³⁶ P. Jasienica, *Dziwa Mazowieckie*, „Nowa Kultura” 1956, nr 34, s. 1, 5.

pozauniwersyteckich³⁷. Dzięki prowadzeniu badań nad regionem płockim i upowszechnianiu wyników tychże badań „Notatki Płockie” jako dzieło redaktorów, autorów i wydawców przyczyniły się do odegrania istotnej roli kulturotwórczej. Wielką też jest rola czasopisma wydawanego przez TNP w pobudzeniu przedstawicieli lokalnej elity intelektualnej do aktywności poznawczej. Na podkreślenie zasługuje, że czasopismo ukazuje się nieprzerwanie do chwili obecnej. Na jego łamach ukazało się ponad 3000 artykułów. Największe zasługi dla jego unowocześnienia oraz dla nadania mu charakteru naukowego miał redaktor naczelny Wiesław Koński³⁸.

Wśród najważniejszych pozycji zwartych, jakie opublikowano staraniem TNP należy wymienić trzy wydania *Dziejów Płocka* w tym dwa pod redakcją Aleksandra Gieysztora (1973; 1979; 2000, 2006), *Sztukę Płocką* K. Askanasa (1974, 1985, 1991), *Materiały do dziejów Ziemi Płockiej* Michała M. Grzybowskiego (1981–2000), *Mazowsze Płockie we wczesnym średniowieczu* Marii Miśkiewiczowej (1982), biografię Witolda Zglenickiego autorstwa Andrzeja Chodubskiego (1984, 2011), *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej* pod red. M. Chudzyńskiego (2003), *Regionalizm płocki w II Rzeczypospolitej* Damiana Kasprzyka (2008), *Ojczyzna i jej regiony* Jerzego Damrosza (2007), *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego* Zbigniewa Kruszewskiego (2011), *Dzieje prasy płockiej* W. Końskiego (2012), *W służbie ludzi i Ojczyzny. Aleksander Maciesza (1875–1945)* A.M. Stogowskiej (2013).

Oprócz przedsięwzięć naukowych i popularyzatorskich TNP podejmowało też liczne inicjatywy ze sfery kultury i sztuki, np. organizowało koncerty i wystawy. Ich tematyka związana była przede wszystkim z Płockiem i regionem płockim, jednakże nie pomijano zagadnień o wymiarze krajowym i europejskim.

Oprócz przedstawionych osiągnięć, na tożsamość Towarzystwa składa się dorobek naukowy i autorytet moralny jego członków honorowych. Do tego znakomitego grona należeli m.in. Władysław Broniewski, Józef Chałasiński, Marcin Kacprzak, Stefan Ignar, Tadeusz Kotarbiński, Aleksander Gieysztor, Marek Dietrich, Stefan Krzysztof Kuczyński, Jerzy Pniewski, Dionizy Smoleński. W 2013 r. byli nimi: Marian Chudzyński, Michał Kleiber, Andrzej Poppe, Antoni Rajkiewicz, Henryk Samsonowicz, Witold Stankiewicz, abp. Stanisław Wielgus. Ludzie ci w różny sposób i na miarę swoich możliwości wspierali Towarzystwo w jego działaniach, dostrzegając w nim potencjał składający się na jeden z filarów polskiej nauki.

Znaczenie Towarzystwa Naukowego Płockiego budowali jego członkowie, ale przede wszystkim jego kierownictwo. We wszystkich okresach byli to ludzie

³⁷ S. Herbst, *Regionalne badania historyczne w przeszłości i w Polsce Ludowej*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, nr 4–5, s. 467.

³⁸ Szerzej na ten temat: A. Kansy, *Na marginesie swobody. „Notatki Płockie” (1956–2011) – historia i polityka*, Warszawa 2012.

o szerokim horyzoncie myślenia, umiejący nakłonić do współdziałania różne grupy, charakteryzujący się ponadprzeciętnymi zdolnościami organizacyjnymi. Ich codzienna troska o los organizacji zdecydowała o jej prawie dwustuletniej tradycji.

Źródła i literatura (wybór)

- Askanas K., *O potrzebie czasopism regionalnych*, „Notatki Płockie” 1956, nr 1.
- Chudzyński M., *Dr Aleksander Maciesza: Zasłużony Prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1907–1945*, Płock 2000.
- Gorski S., *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830*, „Przegląd Historyczny” 1906., t. 3, z. 2.
- Grzybowski M.M., *Bolesław Jędrzejewski (1896–1987)*, w: *Poczet prezesów odrodzonego Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2007.
- H. Rutska, *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820–1830 – 1907–1928*, Płock 1929.
- Herbst S., *Regionalne badania historyczne w przeszłości i w Polsce Ludowej*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, nr 4–5.
- Jasienica P., *Dziwa Mazowieckie*, „Nowa Kultura” 1956, nr 34.
- Jędrzejewski B., *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1907–1947*, „Notatki Płockie” 1970, nr 3 (57).
- Kansy A., *Na marginesie swobody. „Notatki Płockie” (1956–2011) – historia i polityka*, Warszawa 2012.
- Kieffer-Kostanecka M., *Towarzystwo Naukowe Płockie*, w: *Dziesięć wieków Płocka. Wybrane tematy*, wyd. 3 zmien. i rozszerz., Płock 1969.
- Koński W., *Hasło: Towarzystwo Naukowe Płockie*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, pod red. B. Sordylovej, t. 1, Warszawa 2004.
- Kruszewski Z., Stefański J., *Mała encyklopedia Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2011.
- Kruszewski Z., *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego*, Warszawa 2011.
- Kunikowski S., *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX wieku*, Włocławek 1999.
- Papierowski A.J., *Organizacje i instytucje społeczne i polityczne w Płocku w latach 1905–1914. Studium monograficzne*, Płock 2010.
- Poczet prezesów odrodzonego Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 2007.
- Prospekt działań Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1821. *Sprawa Przed Publicznością Na Popisie Rocznym Szkoły Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1822/1823.
- Rollbiecki W., *Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej 1820–1830*, Wrocław 1969.
- Rudnicki P., *MIZAR*, „Notatki Płockie” 2000, nr 1.
- Sołtysiak M., *Funkcje społeczne Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1985.
- Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego w Płocku*, Płock 1968.

- Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1961.
Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego, Płock 1977.
Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego, Płock 2004.
Stogowska A.M., *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1994.
Stogowska A.M., *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820–1830, 1907–1939*, Płock 1998.
Stogowska A.M., *W służbie ludzi i Ojczyzny. Aleksander Maciesza (1875–1945)*, Płock 2013.
TNP, Akta TNP, sygn. 3, 431.
TNP, dokumenty nieuporządkowane, Księga pamiątkowa Towarzystwa Naukowego Płockiego 1910–1995.
Towarzystwo Naukowe Płockie przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej, Płock 1820.
Ustawa Towarzystwa Naukowego Płockiego, Płock 1906.